

fejlődés végbement, egy *csak a görög mitológia fejlődésére jellemző külön kor-szaknak* kell tekintenünk. „Tat und Liebe im irdischen Raum, das ist der Inhalt des griechischen Mythos” — állapítja meg helyesen PFISTER (i. m. 19. l.). Az istenek maguk is leszálltak a földre és ténykedésük legnagyobbrészt földi tájakon folyik. S az emberek megtanulták — s egyedül Hellaszban tanul-ták meg —, miképpen kell a mítoszt *komolyan* venni, de sohasem *szó szerint* érteni, az olymposi halhatatlannak „jelenlétének isteni atmoszféráját” — T. W. I. szép szavait idézve (105. l.) — akkor is átérezni, amikor testi valóságban történő megjelenésükben nem hittek. Mindennek másik oldala: ahogy a hősök betörték az istenekről szóló mítoszokba: ugyanúgy kultuszuk, melynek kezdetben kétségkívül a halott-kultusz jegyeit kellett magán viselni, kiegyenlítődött az olymposi istenek kultuszával.

E problémák azonban már túl messzire vezetnek. Trencsényi Waldapfel Imre fejtegetései jó alapot nyújtottak ahhoz, hogy a továbbiakban az egyes részletkérdések is az eddigieknél megnyugtatóbb módon tisztázódjanak. Semellett a könyv jóbarátja lett, és — meggyőződésünk, hogy — jóbarátja is marad, mindenkinek aki a költészet szépségét becsülni tudja.

Horváth I. Károly

A PUSKIN-SZÓTÁRRÓL*

Bízvást elmondhatjuk, hogy a Puskin-szótár első kötetének megjelenése nemcsak a szovjet nyelvtudomány és irodalom s a ruszisztika szempontjából fontos esemény, hanem joggal tarthat igényt az egész világ nyelvészeti és irodalmi közvéleményének s így a magyar nyelvtudomány művelőinek érdeklődésére is.

A szótár első kötete 1956-ban jelent meg Moszkvában az Idegen nyelvű és nemzeti szótárak állami kiadójának kiadásában. Szerkesztő bizottságának tagjai: *Vinogradov* akadémikus (felelős szerkesztő), *Barhudarov*, akadémiai lev. tag, *Blagoj*, akadémiai levelező tag, az ismert Puskin-kutató és *Tomasevsz-kij* professzor, a filológiai tudományok doktora. Az első kötetet összeállították: *Bernstejn*, *Grigorjeva*, *Iljinszkája*, *Levin*, *Ozsegov*, *Plotnyikova*, *Szidorov*. A kötet szerkesztője: *Iljinszkája*.

Tudomásunk szerint a négy kötetre tervezett hatalmas munka második kötete már expedíció alatt van s a harmadik és negyedik kötet is befejezés előtt áll. — Mai referátumunk szerény célja mindössze annyi, hogy a szótár megjelenésének történeti előzményeit, a szótár jellegét, tartalmi és szerkezeti felépítését röviden ismertessük.

I.

Az egyes orosz írók nyelvének tanulmányozását célzó lexikográfiai munkák sorában az első kísérlet P. Sz. BILJARSZKIJ akadémikus nevéhez fűződik, aki LOMONOSZOV műveinek szótárát szándékozta összeállítani. 1863-ban a Császári Tudományos Akadémia közleményei (Записки Импера-

* A szerzők bemutatták a Magyar Nyelvtudományi Társaság 1958. május 13-án tartott felolvasó ülésén.

торской Академии наук) III. kötetében jelent meg „Az újabbbkori írók nyelve filológiai elemzésének kis példája” („Образчик филологического разбора языка новейших писателей”) c. munkája, amely stilisztikai megjegyzéseket tartalmaz Lomonoszov „Hotyin elfoglalására” c. ódája első szakaszához, s amelyet minden bizonnyal a Lomonoszov-szótár próbájának szánt. A szótár munkálataiba BILJARSZKIJ az orosz nyelv és irodalom középiskolai tanárainak széles körét akarta bevonni, kísérlete azonban sikertelen maradt.

Később az egyes írók művei szótárának kérdését J. K. GROТ akadémikus vetette fel „Gyerzsavin nyelve” c. munkájában (I. Gyerzsavin művei, 9. kötet, 1883). GROТ szerint elegendő, ha a szótár az író szóhasználatának az általános normától eltérő „sajátosságait” tartalmazza; nem határozza meg azonban, hogy mely korszak és mely társadalmi környezet nyelvi normája tekintendő kiindulási pontnak. Munkájához függelékként a Gyerzsavin műveiből összeválogatott szavak és kifejezések kis gyűjteményét csatolta. Az ilyen gyűjtés nem teljes értékű volta azonban nyilvánvaló.

Az első kísérletnek valamely orosz író nyelvének teljes szótára elkészítésére a „D. I. Fon-Vizin műveinek és fordításainak szótára” (Словарь к сочинениям и переводам Д. И. Фон-Визина) tekintendő, amelyet K. PETROV jelentetett meg a Tudományos Akadémia segítségével 1904-ben Szentpéterváron. E szótárnak minden fogyatékosága ellenére az az érdeme, hogy mind a mai napig ez az egyetlen ilyen jellegű teljes és befejezett munka. Részletes ismertetést V. I. CSERNISEV írt róla az Akadémia II. osztálya Közleményeiben (1906, XI. k. I.) (Известия 2-го Отделения русского языка и словесности Академии Наук, 1906, Т. XI. Кн. I.).

A Puskin-szótár gondolata a költő születésének századik évfordulójával (1899) kapcsolatban merült fel. Az első kezdeményezés A. I. URUSZOV irodalmi köréből indult ki. A kezdeményezésről az újságok is hírt adtak. Ezzel kapcsolatban CSЕHOV a következőket írta 1899. február 1-én keltezett levelében Jaltából az általa személyesen is ismert Uruszovnak: „Olvasom az újságokat, olvasok a Puskin-szótárról, és természetesen irigylem azokat, akik Önnek segédkeznek.” (A. P. Csehov levelei, V. 323). Nem ismeretes, hogy valójában milyen munkálatok folytak Uruszov körében, de tény az, hogy ez a kezdeményezés eredménytelen maradt.

Hasonlóképpen eredménytelen maradt néhány további kezdeményezés is. 1901-ben a Filológiai Közlemények lapjain V. A. VODARSZKIJ kezdte kiadni adalékjait Puskin prózai nyelvének szótárához. („Материалы для словаря Пушкинского прозаического языка”). Az adatok közlése azonban a „Быть” szónál megakadt. Említésre méltó V. F. SZADOVNYIK „A Puskin-szótár kérdéséhez” („К вопросу о Пушкинском словаре”) c. tanulmánya, amely a Tudományos Akadémia Orosz nyelv és irodalmi osztálya Közleményeiben jelent meg 1904-ben (IX. k. I.). A szerző kritikai áttekintését adja a nyugat-európai szótárirodalom hasonló jellegű műveinek, majd pedig felteszi a kérdést: miben különbözzék az egyes írók nyelvének tanulmányozására szolgáló szótár az egyéb, nem nyelvészeti célokra szánt szótárszerű munkáktól? A kérdés megválaszolásában, sajnos, csak általános megállapításokra szorítkozik.

Az Akadémia Orosz nyelv és irodalmi osztálya 1905. februárjában megvitatta A. I. SZOBOLJEVSZKIJ akadémikus Puskin-szótár tervezetét. A másfél oldalas, lakonikusan megfogalmazott tervezet szerint a szótárba be kell venni minden Puskin által használt szót, kivéve a segédszavakat,

fel kell tüntetni minden szónál az összes előfordulási eseteket; fel kell dolgozni Puskin összes műveit (leveleit is), a hivatalos iratokat kivéve.

Sz. A. VENGEROV, a szentpétervári egyetem professzora, a Puskin-szótár kollektív munkálatait 1910-ben híres Puskin-szemináriumának keretei közé helyezte. A munkálatokat néhány éven át folytatták, de különböző körülmények folytán, sajnos, végleges eredmény nélkül.

Az Októberi Szocialista Forradalom után állhatatosabbak lettek a Puskin-szótár elkészítésének kísérletei. Csak a szovjethatalom éveiben hárult el a szótár összeállításának egyik legkomolyabb akadály, a tudományos filológiai színvonalú szövegkritikai Puskin-kiadás hiánya.

A szótár elkészítése 1938-ban kapott szilárd alapot, amikor a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Világirodalmi Intézete mellett működő Puskin-múzeumban VINOKUR professzor vezetésével megkezdődtek az előkészítő munkálatok. A munkálatok, amelyeket a második világháború félbeszakított, a háború után az SZTA Orosz nyelvi Intézetében, majd Nyelvtudományi Intézetében folytatódtak. G. O. VINOKUR 1947-ben bekövetkezett halála után a munkálatok irányítását V. V. VINOGRADOV akadémikus vette át. 1948-ban fejeződött be a kartotékok összeállítása, 1949-ben jelent meg a „Puskin-szótár tervezete”, amely a szótár összeállításának általános elveit tartalmazza; némi változtatásoktól eltekintve, ezeknek az elveknek alapján készült el a szótár.

Legyen szabad ehhez az anyaghoz még néhány Oroszországon kívüli múlt századvégi és századunk elejéről való kevésbé ismert adatot csatolni. WILHELM FRANZ a Shakespeare-grammatika szerzője (Orthographie Lautgebung und Wortbildung in den Werken Shakespeares mit Ausspracheproben) pontosan megállapította, hogy Shakespeare hogyan ejtette ki az angol nyelv hangjait és a Julius Caesar egy részét közli is pontos fonetikai átírásban. DYBOSKI: Tennyson nyelvét és stílusát mutatja be négy fejezetben (Tennyson-s Sprache und Stil). Mondattan, stílus, szóképzés és szóhasználat ama szempontok, amelyek szerint ez az egyéni nyelv fel van dolgozva. EDMOND HUGUET Victor Hugo stílusát dolgozta fel két művében: „Les sens de la forme dans les métaphores de Victor Hugo”, La couleur, la lumière et l'ombre dans les métaphores de Victor Hugo.* RUBINYI MÓZES Nyelvésztétika című, e kérdésben alapvető tanulmányában (lásd: TOLNAI VILMOS: Bevezető az irodalomtudományba, 1922. 52. l.) 1908. kísérletet tett Petőfi stílusának fiatalságára és forradalmiságára jellemző vonásait megrajzolni. Ugyanő 48 esztendővel ezelőtt megalkotta a *Mikszáth-Szótárt*, a Puskin-Szótárnak több mint fél évszázaddal ezelőtt kiadott szerény elődjét. (A Mikszáth-Szótár a *Mikszáth Kálmán stílusa és nyelve* című könyvnek fele, 105—246. lap.) E műnek a magyar nyelvtudományi irodalomban nagy volt a pozitív és a negatív visszhangja. Főleg a fiatal nyelvészek követték buzgón a példát és disszertációkat írtak Csokonai, Faludi Ferenc, Gárdonyi Géza, Gyöngyösi István, Herczeg Ferenc, Katona József, Kármán József, Móricz Zsigmond, Petőfi Sándor, Vajda János stb. nyelvéről. L. erre vonatkozólag: RUBINYI MÓZES: Tanulmányok az egyéni nyelv köréből, Magyar Nyelvőr, 42. évfolyam, 1913, 411—414. lapig. Vö.: még PFLEIDERER Die Sprache des jungen Schiller in ihrem

* Ezt az egész problémakört újabban újra felöleli Tamás Lajos: Általános nyelvészet és a magyar nyelvtudomány, Balázs János: A stílus kérdései és Rubinyi Mózsa: Hozzászólása. Mindhárman a III. Országos Magyar Nyelvészkonferencia előadásai, Bp. 1954. nov. 11—13; 9—100; 101—177 és 178—181.

Verhaeltnisse zur neuhochdeutschen Schriftsprache, „Beitraege zur Geschichte der deutschen Sprache und Litteratur”, 28 : 273 ; ERNST LEWY : Zur Sprache des alten Goethe. Ein Versuch über die Sprache des Einzelnen Berlin, 1913. (L. Nyelvtudomány, IV. kötet, 318—320. lap.) L. újabban a francia GRANDS ÉCRIVAINS sorozat kötetét.

Puskin jelentőségéről szólva az orosz irodalmi nyelv történetében, VINOGRADOV a Szótárhoz írt előszavában rámutat arra, hogy Puskin kiemelkedő szerepére az orosz nemzeti irodalmi nyelv kialakulásában már legelősebb-szemű kortársai, BJELINSZKIJ és GOGOLJ is felfigyeltek. „Puskin nevének hallatára, — írta GOGOLJ, — rögtön az orosz nemzeti költő gondolata merül bennem... Ugy foglalja magában nyelvünk minden gazdagságát, erejét, hajlékonyságát, mint egy lexikon.” TURGENYEV megállapította, hogy „az” orosz alkotó szellem és az orosz fogékonyság harmonikusan egyesült Puskin nagyszerű nyelvében.” GORKIJ szavai szerint „a nyelv a nép alkotása. Az irodalmi és a népnyelv megkülönböztetése csupán annyit jelent, hogy létezik nyelvi »nyersanyag« és mesterek által megmunkált nyelv. Puskin volt az első, aki ezt teljesen megértette, s ő mutatta meg elsőnek, hogyan kell felhasználni a népi nyelv anyagát, hogyan kell azt megmunkálni.” (M. GORKIJ : Az irodalomról. Moszkva 1937, 220. o. oroszul.)

A szovjet nyelvtudomány Puskin nyelvét a nemzeti-irodalmi nyelvi norma megtestesülésének tekinti. E kérdésben azonban az 1950. évi nyelvészeti vita előtt komoly véleményeltérések és ingadozások voltak tapasztalhatók. Egyesek helytelenül értelmezték a köznyelvi és osztályelemek összefüggését az irodalmi nyelv struktúrájában és a sosem létezett „nemesi osztálynyelv” egész rétegeit vélték felfedezni Puskin műveiben.

Puskin az orosz szépirodalom nyelvét a köznyelv különböző elemei egyesítésének, a népnyelv stilisztikai felhasználásának új módszereivel gazdagította. Ugyanakkor az orosz nemzeti köznyelv szerkezete, élő és produktív formái, szilárd irodalmi normái Puskin nyelvében koncentráálódtak a legszemléletesebben, benne nyertek teljes kifejezést. GOGOLJ szavai szerint Puskinban és műveiben „az orosz természet, az orosz lélek, az orosz nyelv, az orosz jellem olyan tisztán, olyan tisztult szépségben tükröződött, mint ahogyan a táj tükröződik az optikai lencse domború felületén.”

A jelenleg általánosan elfogadott álláspont szerint a mai orosz irodalmi nyelv szerkezete alapján véve a puskinsi nyelvvel azonos. Különbségek főleg a szókészletben és a szintaxis bizonyos részeinél mutatkoznak.

Éppen ezért Puskin nyelvének tanulmányozása rendkívül fontos a mai orosz nyelv struktúrájának megértése szempontjából. Nyilvánvaló az is, hogy milyen óriási a jelentősége a Puskin-szótár összeállításának és kiadásának. Az ebben a szótárban összegyűjtött és tudományosan értelmezett tényekre támaszkodva, a nyelvtörténész biztos alapról figyelheti meg és vizsgálhatja az orosz szókészlet változásainak konkrét történeti folyamatát Puskitól napjainkig.

A Puskin-szótár fontos eszköz a puskinsi szövegek helyes megértéséhez. Erre pedig sokkal nagyobb szükség van, mint ahogy azt egyesek gondolják. Például, a „Falul” c. költemény e soraiban

Среди цветущих нив и гор
Друг человечества печально замечает
Везде невежества убийственный позор

a „позор” főnév „látványt” jelent és nem a szokásos jelentésben „szégyent”. Ezt különben a költemény magyar fordítói is félreértették :

Míg dús mezőket néz szeme,
Érző emberbarát csak bús élményre lelhet,
S ez a Tudatlanság öldöklő *szégyene*.

(Kemény Ferenc)

Hol csírázik a föld s virágzik hegy s a rét :
A néma arcokon szemem döbbenve látja
A szellemi szegénység gyilkos *bélyegét*.

(Képes Géza)

Не потому ль, что мой позор
Теперь бы всеми был замечен
И мог бы в обществе принести
Вам соблазнительную честь?

Az „Anyégin” VIII. fejezetének 44. versszakában a „соблазнительная честь” kifejezés „a csábító hírnevét, dicsőségét” jelenti, nem pedig „csábító dicsőséget”. Az Anyégin magyar fordítói közül Áprily Lajos helyesen értelmezte itt az eredeti szöveget :

„S rosszhírem vinné szertesztét
A győztes csábító nevét.”

Bérczy Károly azonban félreértette azt :

„S hízelegne önnek a beszéd,
Mely diadalát hordja szét?”

A puskinsi stílus és poétika, a puskinsi jellemábrázolás, műveinek eszmei mondanivalója stb. stb. — mindezen kérdések vizsgálata a költő nyelvének, szóhasználatának és szóképzésének alapos ismeretét feltételezi.

A szótár Puskin életrajzírói számára is fontos segédeszköz. Belőle megtudhatják, hogy a költő bizonyos személyeket mikor, milyen esetekben milyen jelzővel vagy elnevezéssel illetett.

A szótár jellegével kapcsolatban mindenekelőtt azt kell leszögezni, hogy a Puskin-szótár *nyelvészeti* jellegű; tartalma Puskin nyelve, vagyis az orosz nyelv mindazon tényei, amelyek Puskin műveiben kimutathatók. Ezt azért szükséges hangsúlyozni, mert lehetséges más szótár-jellegű munkák készítése is, amelyek az író műveiben előforduló személyeket, tárgyakat, földrajzi és tulajdon neveket, stb. dolgozzák fel. L. például Puskin irodalmi típusainak szótárát, amelyet Sz. I. ПОВАРНИН közreműködésével I. D. Носков szerkesztett (Szentpétervár, 1912.) („Словарь литературных типов Пушкина. Типы Пушкина”).

A szótár alapvető célkitűzése az orosz nyelv és nyelvtörténet tanulmányozásának elősegítése. Az orosz nyelvtörténeti kutatások mai állapota a nyelvemlékek anyagának kollektív munka útján való rendszeres feldolgozását követeli már meg. Különös jelentőséggel bír ez a munka az orosz nyelvészet egyik, még meglehetősen elmaradott, de igen fontos ága — az orosz irodalmi nyelv története — számára.

A Puskin-szótár jelentősége a nyelvészetén kívül más, határterületi tudományágakra is kiterjed (orosz irodalomtörténet, általános irodalomelmélet stb.). A nyelv, mint az irodalmi alkotás eszköze, mint a külső forma, amelyben az író eszméje testet ölt, a modern irodalomtudomány legfontosabb kérdéseinek egyike.

A szótár a Puskin-kutatás számára is nélkülözhetetlen segédeszköz: használni fogják Puskin életrajzírói, stílusának, egyéni szóhasználatának kutatói, stb.

A szótár tartalmára és szerkezetére vonatkozóan tervezői a következő alapelveket szögezték le.

1. A szótár a puskinsi szövegek egész lexikai anyagát tartalmazza a költő műveinek nagy akadémiai kiadása alapján (A. Sz. Puskin: Összes műveinek gyűjteménye, 1—16 k., a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának kiadója. Moszkva 1937—1949). Korlátozásokról csakis a feldolgozandó szövegekkel, nem pedig bizonyos lexikai kategóriákkal kapcsolatban lehet szó. Az önálló jelentéssel nem bíró vagy csak csökkentett mértékben bíró szavak (viszonyzó, kötézők, segédzőcskák, névmások) Puskin nyelvének tanulmányozása szempontjából épp oly fontosak, mint a névszók, igék stb. Más kérdés az, hogy a szótár nyomtatott kiadásában nyilván nincs mód arra, hogy, például, az „и” („és”) kötőszó vagy a „в” (-ban, -ben) viszonyzó minden egyes előfordulása fel legyen tüntetve. Azonban a szótár kartotékjában ennek az anyagnak is szerepelnie kell.

2. Nem dolgozták fel a szótár számára a következő szövegeket: 1. Mindazt, ami a nagy akadémiai kiadásban „Egyéb változatok és variánsok” (Другие редакции и варианты) cím alatt szerepel, kivéve a „Jevgenyij Anyegin” befejezetlen X. fejezetét. 2. A „Péter története”, „Jegyzetek Sz. P. Kraszenyinnikov Kamszatka földjének leírása c. művének olvasásakor” és a „Poémák vázlatai és tervei” c. anyagokat. 3. A Puskin leveleiben előforduló költemények szövegét, amennyiben azok nem különböznek az akadémiai kiadásban szereplő azonos költemények szövegétől. 4. A Puskin által használt idézetek szóanyagát, amennyiben azok idézőjelben állnak és nem illeszkednek bele szervesen a puskinsi szövegbe. 5. Nem tartalmazza a szótár élő személyek vagy irodalmi alakok tulajdonneveit és földrajzi neveket sem, hacsak nem használta azokat a költő átvitt értelemben, ill. köznévként. Kivételt képeznek az antik, a bibliai és a keresztény mitológiával kapcsolatos, valamint a stilizált költői nevek (Lida, Lileta stb.), amelyeknek Puskin műveiben rendszerint bizonyos stilisztikai funkciójuk is van. 6. Nem tartalmazza a szótár Puskin idegen nyelvű (pl. francia) szövegeit, valamint a nem cirill írással írt idegen szavakat és a számmal jelölt számneveket sem.

E korlátozásoknál csupán gyakorlati szempontok voltak irányadók. A szótár összeállítóinak az volt a véleménye, hogy ha már az óriási anyagot korlátozni kell, akkor olyan szövegek maradjanak ki, amelyeket maga a költő vetett el, vagy amelyeknek végső irodalmi megmunkálása elmaradt.

3. A szótár szigorúan ragaszkodik a nagy akadémiai kiadás szövegéhez és annak helyesírásához. Ismeretes azonban, hogy az akadémiai kiadás helyesírása nem egyezik teljes mértékben a kéziratok és első kiadások helyesírásával, hanem bizonyos kompromisszumot képez Puskin eredeti helyesírása és a jelenlegi helyesírás között. A szótár tehát nem alkalmas Puskin helyesírásának tanulmányozására, ami a szótár nyelvészeti értékét némileg csökkenti.

4. A szótár Puskin nyelvének nyelvészetileg feldolgozott („preparált”) kézikönyve. Tehát nem egyszerű szómutató, se nem olyan szójegyzék, amelyben az előfordulási helyekre való utalás mellett megfelelő idézetek is szerepelnek. A szótár anyagát úgy rendezték, hogy az nyelvészeti kutatások céljait is szolgálhassa.

5. Éppen ezért a szótár a következő szerkezeti sajátosságokkal rendelkezik:

A) A szótár minden egyes szónak összes előfordulásait regisztrálja és azt is feltünteti, hogy az illető szó a nevezett helyen milyen nyelvtani alakban fordul elő. Ezzel megteremtődnek az előfeltételek, a puskininyelv nyelvtani átalakításainak feldolgozásához, amelyre БУДДЕ sikertelen kísérlete után (Опыт грамматики языка Пушкина. СПб 1904) továbbra is nagy szükség van. Az egyes szófajoknál a következő nyelvtani alakok vannak feltüntetve:

— Főneveknél a nyelvtani szám és eset. Megjegyzendő, hogy a suppletivizmussal képzett főnévi alakok (год ~ лета человек — люди) külön szavakként szerepelnek.

— Melléknéveknél a nyelvtani nem, szám és eset, valamint a melléknév rövid és ún. csonka alakja (a költői nyelvben használatos csonka alak, amelyet a rövid alakoktól hangsúlyviszonyai és jelzői funkciója különböztet meg, a melléknév hosszú alakjának variánsaként szerepel: „весь день как бледна тень таскался”).

— Az igéknél az infinitivus, igeaspektus, idő, személy, szám, nem, melléknévi és határozói igenevek. Azok a melléknévként használt melléknévi igenevek, amelyek jelentésükben szorosan az igéhez kapcsolódnak, az ige szócikkében szerepelnek.

B) Külön szóként kezeli a szótár azokat a szavakat, amelyeknek jelentése azonos, de hangzásuk összes alakjaikban különbözik egymástól: pl. бегер ~ брег, пускать ~ пушать. Az olyan variánsok azonban, amelyeknél a jelentésbeli vagy stilisztikai differenciálódás tendenciája nem észlelhető (pl. молчание és молчанье) egy szócikkben szerepelnek, akárcsak a helyesírási variánsok (нельзя és не лзя). Ha az azonos jelentésű szavak hangzása csak egyes alakokban különbözik (pl. принимать mellett принимаю és приемлю), akkor ezek az alakok a közös szócikkben mint variánsok szerepelnek. Külön szócikkben tárgyalja a szótár a nyelvtani nemükben különböző variánsokat (pl. a szemrehányást jelentő укор és укора), valamint a befejezett és befejezetlen igeaspektusok alakjait.

6. A szavak szemantikai feldolgozása a szótárban a következő elvek alapján történik:

A) A szótár a szóanyag elsőleges szemantikai elemzését tartalmazza, vagyis megkülönbözteti a Puskin által használt szavak alapvető jelentéseit, példával illusztrálja használatukat az adott jelentésben, regisztrálja az állandó szókapcsolatokat és frazeológiai képződményeket.

A szemantikai elemzés elsőleges voltát két körülmény határozza meg. Először: az elemzés az orosz nyelv szemantikai rendszerét veszi figyelembe, nem pedig Puskin egyéni szóhasználatát és annak stilisztikai árnyalatait. A szótárnak — szerkesztői felfogása szerint — nem feladata azon individuális jelentésbeli sajátosságok rögzítése, amelyeket a szavak az egyes művek kontextusában kapnak. A szótár nem tükrözi a puskin stílus minden sajátosságát a szóhasználatban, a szavak frazeologikus kapcsolatában, képletes használatában stb., hanem csak azokat a jelentéseket és jelentés-

árnyalatokat, amelyek a kor irodalmi nyelvének tényeit képezik. Más szóval, a szótár tehát elsősorban Puskin nyelvének és csak másodsorban — és nem is teljes mértékben — Puskin stílusának a szótára. Persze a szigorú értelemben vett nyelvi tények és a stilisztikai jelenségek közt a határvonal gyakran elmosódott és bizonytalan. Ezért a szótár az egyes szavak átvitt értelmű jelentésének és jelentés-árnyalatainak feltüntetésével egyszersmind Puskin egyéni szóhasználatának, költői eszközeinek számos stilisztikai sajátosságát is érzékelteti. Az orosz történeti stilisztika, történeti lexikológia és lexikográfia jelenlegi nagyrészt feldolgozatlan állapota azonban nem tette lehetővé, hogy a szótár összeállítói a szavakat következetesen ellássák stilisztikai megjegyzésekkel.

Másodszor: a szemantikai elemzés első d leges volta azt is jelenti, hogy az elemzés nem annyira a Puskin által használt szavak értelmezésére, mint inkább megkülönböztetésére törekszik. Ha a puskinsi szövegben a szó csak egy jelentésben fordul elő, s ez a jelentés nem különbözik a szó mai jelentésétől, akkor a szó jelentése a szótárban nincs is értelmezve. A csak egy jelentésben előforduló szavakat a szótár csak akkor értelmezi, ha azok a mai orosz nyelvben nem használatosak (pl. a szellőző ablakocska-t jelentő „васисдак”, vagy az „émelygés, gyomorégés” jelentésű „изгара”) vagy pedig ha jelentésük Puskin korában eltért mai jelentésüktől (pl. a „существенность”, ami Puskin idejében „valóságot, realitást” is jelentett, vagy a „педант”, aminek Puskin idejében „tudásával hivalkodó ember” volt a jelentése).

A jelentések értelmezésének módja különböző: helyenként az értelmezés elég részletes, máshol viszont csak röviden utal a szónak a mai orosz nyelvben is előforduló jelentésére, szükség szerint a szinonimikus értelmezést sem kerüli el. Mivel a rövid értelmezések célja elsősorban a jelentések megkülönböztetése, a szótár szerkesztői nem riadtak vissza helyenként a tautologikus értelmezésektől sem (pl. „ábrándozás” — „az ábrándozó állapota”). A szótár a szavak jelentését a mai orosz nyelvhez viszonyítva különbözteti meg, ill. értelmezi. Mindezek alapján a Puskin-szótár nem tekinthető a szó szoros értelmében vett értelmező szótárnak, hiszen az egybevető (differenciális) szótár bizonyos elemeit is magában foglalja.

7. A szótár összeállítóinak az volt az álláspontja, hogy a szavak elsőleges szemantikai, valamint nyelvtani feldolgozását kimerítő, teljes idézetanyaggal kell felszerelni. Itt azonban különbséget kellett tenniük a szótár kartotékja és nyomtatott kiadása között. Utóbbiban az idézetanyag gondosan kiválogatott példákra korlátozódik; a szócikk azonban utal az illető szónak különböző jelentésekben történő összes előfordulásaira. Ez alól csak a túlságosan gyakran előforduló viszonyszók, névmások, kötőszók képeznek kivételt.

8. Az anyag rendezésénél a szótár összeállítói a szemantikai és nyelvtani szemponton kívül még két szempontot vettek figyelembe: a műfajt és az időrendit. Tehát az idézetek és utalások a szócikkekben műfaji és időrendi sorrendben következnek egymás után.

Összefoglalva, a szótár tartalmi és szerkezeti sajátosságai a következők: a szótár Puskin művei nagy akadémiai kiadásának szövegében előforduló összes szavakat tartalmazza betűrendben; a többalakú szavaknál feltünteti az egyes alakok előfordulásait is. A jelentések értelmezésének célja elsősorban a jelentések megkülönböztetése. Minden előforduló jelentést gondosan kiválogatott példák illusztrálnak; a példák mellett utalás található

az illető szó összes előfordulási eseteire. Az idézetek és utalások műfaji és időrendi szempont szerint vannak rendezve.

Ezek után szeretnénk röviden ismertetni a *szócikkek szerkezeti vizit*

A címszó, ill. a címszó variánsa után a szótár jelzi az illető szó összes előfordulási eseteinek számát. Ezután következik a különböző jelentések értelmezése. A szó alapjelentései számozva vannak s minden esetben fel van tüntetve az adott jelentésben való előfordulások száma is. A különböző jelentésárnyalatokat, metonimikus szóhasználatokat, az illető szóra jellemző mondattani konstrukciókat stb. két függőleges vonal választja el egymástól. Bizonyos esetekben a jelentésárnyalatok elválasztása csak *egy* függőleges vonallal történik. Ez vagy azt jelenti, hogy az illető jelentésárnyalat a másikhoz képest alárendelt, vagy pedig azt, hogy közelebb áll a számozott alapjelentéshez, mint a másik, *két* függőleges vonallal elválasztott jelentésárnyalat. Például: a „*больше*” szó első számú alapjelentése „nagyobb mennyiségű”; ehhez kapcsolódnak az egy-egy függőleges vonallal elválasztott jelentésárnyalatok: „a megadott számnál több” és „drágább” („nagyobb értékű”). A „nagyobb fokú, nagyobb mértékű” jelentésárnyalat viszont már két függőleges vonallal van elválasztva az alapjelentéstől.

Persze az egy és két vonallal történő elválasztásnak nincs abszolút jelentősége, vagyis önmagában véve ez a jelölés még nem határozza meg a jelentésárnyalat közelségi fokát az alapjelentéshez. A kétféle jelölés értéke viszonylagos és csakis mindkét jelölés *egyidejű* alkalmazásánál van jelentősége. Az egyes jelentések és árnyalataik — ha nem is teljes következetességgel — a szóhasználatra vonatkozó megjegyzésekkel is el vannak látva (pl. átvitt, tréfás, ironikus értelemben, szójátékként stb.).

A jelentések és jelentésárnyalatok értelmezése után következnek az idézetek, majd az idézett mű siffrírozott jele, verssor, oldalszám stb.

Néha előfordul, hogy az egyes jelentésekhez nyelvtani megjegyzés is fűződik. Ilyen megjegyzés főként olyan helyen szerepel, ahol a szó adott jelentését a többi jelentéstől eltérően valamilyen nyelvtani v. frazeológiai sajátosság (különleges vonzat, szóképzési v. szókapcsolási lehetőség stb.) jellemzi. Nyelvtani megjegyzés áll ott is, ahol a szó nyelvtani sajátosságai Puskin korának nyelvében különböztek a mai nyelvhasználat nyelvtani sajátosságaitól.

Itt jegyezzük meg, hogy a hangsúlyt a szótár csak abban az esetben jelöli, ha annak helyét a versforma egyértelműen meghatározza. Nincs tehát feltüntetve a hangsúly a csak prózai szövegekben előforduló szóalakoknál és ott, ahol a hangsúly helyét a versforma alapján nem lehet egyértelműen meghatározni.

A szótár a szavak *frazeologikus* használatát a jelentések felsorolása után egy világos rombuszsal elválasztott külön részben tünteti fel. A frazeológiai kifejezések rendszerint csak egy helyen szerepelnek a szótárban, mégpedig annál a szónál, amelynek jelentése az adott kifejezésben frazeológiailag kötött. Így pl. a „szabad vers” jelentésű „*белый стих*” kifejezés a „*белый*”-nél, a „pénzt verni” jelentésű „*бить монету*” a „*бить*” igénél szerepel, de már a naplopást, henyélést jelentő „*бить баклуши*” mindkét szónál, mert az adott kifejezésben mindkét szó használata frazeológiailag kötött.

A jelentések és frazeologikusan kötött használatok felsorolása után egy sötét rombuszsal elválasztott külön részben következnek az összes előfordulási esetekre történő siffrírozott utalások. A többalakú szavaknál ezek

az utalások az egyes nyelvtani alakok szerint vannak csoportosítva. Így pl. a főneveknél pontosan fel van tüntetve, hogy az adott szó hol fordul elő sing. nominativusban, genitivusban, dativusban stb., mindkét számban az összes esetekben; az igéknél az utalások idő, szám és személy szerint vannak csoportosítva.

Kísérletet tettünk arra, hogy a szótár összeállításának problematikáját bizonyos értelemben dinamikusan is megközelítsük. E célból a Szótár 1949-ben megjelent Tervezetének próba cikkei közül kettőt (a бежать igéét és a дом főnévét) összehasonlítottuk a Szótár nyomtatott kiadásában található végleges kivitelezésükkel.

A szótár tervezetének és végrehajtásának összehasonlítása

Бежать [= fut, szalad]

A tervezet

Бежать (251) I. 1. Saját jelentésében (82)

2. Vizen halad.
3. Folyik, ömlik.
4. Csíkként húzódik.
5. Hangokról. »И рифмы легкие навстречу им бегут«
- „S a könnyű rimcsapat egyszerre szembe jó”.
6. Az idő folyásáról.
7. Megfutamodik (A múltidejű alaknak befejezett jelentése van)
8. Megszökik (múlt idő bef.)
9. Valami elől kitér, valamitől eltávolodik (amitől — birt. eset vagy от + birt. eset)

A szótár

Бежать (316) 1. (167) .. | Sietve vmerre indul... Átvitt: a) vmire törekszik || Gyorsan halad (élettelen tárgyról)... Átvitt: b) halad vmi felé | Gyorsan folyik, ömlik ... | Időben gyorsan egymás után következik ... || Gyorsan terjed. Átvitt: c) gyorsan keletkezik, megjelenik.

2. Megfutamodik, megfutamodással menti magát (múlt idejű alak befejezett jelentésben) || ... Tréfás haszn.

3. Megszökik (múlt idő bef. jel. || Önkényesen távozik...

4. Vmitől távolodik, rejtőzik vmi elől, vkit v. vmit elhagy... Könyvcímbe: „a megszökött feleség” (A. A. Orlov műve). Átvitt: arról, amittől az ember meg van fosztva, amit elveszt (pl. kerül az álom) || Vmi elől kitér, vmit kerül.

Дом [= ház]

A tervezet

дом (369) 1. Épület (240)

2. Család és annak háztartása (119) Kifejezésekben: „дом отцов” (az apai ház), „на дом” (haza) a) emberekről (a „весь” szóval) (= az egész ház)
3. Dinasztia, nemzetség (4)
4. Intézmény (csak jelzővel) (pl. „sárga ház” — tébolyda) || (6)

A szótár

Дом (493) 1. Épület, építmény (483) Elnevezésben: „A Jégház” (I. I. Lazsecsnyikov regénye) || Helység, ahol valaki lakik, vkinek a lakóhelye. Átvitt értelemben is | „до дому (haza) „на дом” (haza) || Háztartás || Emberek, akik együtt, közös háztartásban élnek (rendszerint a „весь” szóval) || Család.

2. Nemzetség; dinasztia (5)

3. Intézmény, intézet (jelzővel) (5)

Ugyanaz a szócikk a végrehajtás során alaposabb kivitelezést nyert, mint a tervezet stádiumában. Erre nemcsak az mutat, hogy a Szótár rendszerint több előfordulási esetet jelez, mint a Tervezet, hanem a jelentéstani elemzés nagyobb finomsága is. A Szótár nemcsak egyes jelentések, hanem jelentésárnyalatok között is különbséget tesz, a jelentésárnyalatokat egymáshoz viszonyítja; ezáltal a szó szemantikai szerkezetét jobban tükrözi s a puskinai stílus vizsgálatát is jobban segíti.

Igy pl. a „бежать” igénél a Tervezet 9 jelentést különböztet meg, a Szótár csak négyet, e 4 jelentésen belül azonban rámutat az egyes szóhasználatokban előforduló jelentésárnyalatokra, e jelentésárnyalatok összefüggésére is. Az ige „fut, szalad” alapjelentésén belül megkülönbözteti a következő árnyalatokat: „sietve vmerre indul” (ennek átvitt értelmű változata: vmire törekszik), „gyorsan halad” (átvitt: halad vmi felé), „gyorsan folyik, ömlik”, „időben gyorsan egymás után következik”, „gyorsan terjed” (átvitt: gyorsan keletkezik, megjelenik). A Szótár értelmezései emellett átfogóbbak (s ezért gyakran pontosabbak), mint a Tervezeté. Pl. a „по жилам быстрый огонь бежит” (= ereiben gyorsan terjed a tűz) idézetet a Tervezet a „folyik, ömlik” jelentéshez adja illusztrációként, a Szótár a „gyorsan terjed” jelentésárnyalathoz. Emellett a Szótár azért megkülönbözteti a „folyik, ömlik” jelentést is, mint a „gyorsan halad” jelentéshez alárendelt árnyalatot, s ezt megfelelő példamondattal illusztrálja (amelyben illatosan gőzölgő tea öntéséről van szó). A „...könnyű rímcsapat egyszerre szembe jő” példamondatot a Tervezet a semmitmondó „hangokról” értelmezéshez fűzi, a Szótár pedig — helyesen — a „gyorsan terjed” jelentésárnyalat „gyorsan keletkezik, megjelenik” átvitt értelmezéséhez. A Tervezet külön jelentésként emeli ki azt, hogy „csikként húzódik” s „кровавый след за ним бежит” (= „utánuk véres nyom marad”) mondattal illusztrálja. Ugyanez a példamondat a Szótárban a „gyorsan folyik, ömlik” jelentésárnyalatnál szerepel.

Hasonló következtetésekre juthatunk a дом szócikkeinek egybevetése alapján is. A Szótár itt is több előfordulási esetet jelez, mint a Tervezet, s bár a Szótár csak 3 alapjelentést különböztet meg a Tervezet 4 alapjelentésével szemben, a szó szemantikai szerkezetét a szótári szócikk világítja meg jobban. A Tervezet külön alapjelentésekként kezeli az „épület” és a „család és annak háztartása” jelentéseket. A Szótár az „épület” alapjelentésből indul ki s ebből származtatja a következő jelentésárnyalatokat: „vkinek a lakóhelye”, „háztartás”, „emberek, akik közös háztartásban élnek”, „család”. Ez a felosztás nemcsak több és pontosabb, mint amit a Tervezet nyújt, hanem jobban rá is világít a szó szemantikai fejlődésének metonimikus szerkezetére.

Függelék. A szótár használatát a külön kis kötetet képező függelékek könnyítik meg. Ezek a függelékek 7 táblázathból állanak, amelyek a szótárban használt jelek és rövidítések desziffrálására szolgálnak. Az 1. sz. függelék Puskin műveinek címét jelentő rövidítéseket tartalmazza. A 2. sz. függelék a művek műfaji—időrendi sorrendjét rögzíti. Erre azért van szükség, mert a szócikkekben a szó előfordulásaira történő utalások műfaji—időrendi sorrendben következnek egymás után. E táblázat segítségével könnyen meg lehet állapítani, hogy az illető szóalak Puskin egy adott művében előfordul-e. A 3. sz. függelék az akadémiai kiadás első három kötetében található költemények számozását tartalmazza és az oldalszámokat is jelöli. A 4. sz. függelék a „Borisz Godunov” és a „Ruszáika” jeleneteinek számozását adja. Az 5.,

6. és 7. sz. függelékek azt segítik elő, hogy az olvasó rögtön, a szótár alapjául szolgáló kiadás segítségével nélkül is megállapíthassa, hogy az illető szó Puskin melyik kritikái, publicisztikai, önéletrajzi cikkében (11—12. k.) vagy levelében (13—16. k.) fordul elő.

Annak érdekében, hogy a szótárt olyan szélesebb olvasórétegek is használhassák, akiknél nincs mindig kéznél a nagy akadémiai kiadás, a függelékben a szélesebb körben elterjedt tízkötetes akadémiai kiadás (1949) adatai (kötet és oldalszám) is megtalálhatók.

*

Ismertetésünk kéziratának nyomdába kerülése után jutott kezünkbe a Puskin-szótár II. kötete (Z—N betűk). A kötet összeállítói *Sz. I. Bernstejn, A. D. Grigorjeva, I. Sz. Iljinszkája, V. D. Levin, V. A. Plotnyikova, V. N. Szidorov*. A kötet szerkesztője: *V. N. Szidorov*. A Szótár szerkesztő bizottságát *B. V. Tomasevszkij* professzor időközben történt elhunytával súlyos veszteség érte.

A szótár II. kötete, néhány kisebb technikai jellegű változástól eltekintve, ugyanazon elvek alapján készült, mint az első kötet. Ez a kötet is, akárcsak a megelőző, feltünteti az egyes szavak összes előfordulási eseteit. Kivételt ez alól csak azok a szavak képeznek, amelyeknél az előfordulási esetek száma túlságosan nagy. Ilyenek az и, но, ли, ни, не szócskák, a на előjáró, a мой, мы, наш névmások, как névmási határozó és kötőszó és a который mint vonatkozó névmás.

Rubinyi Mózes és Péter Mihály

SÁNDOR PÁL: ARISTOTELE'S LOGIKÁJA

Gondolat Kiadó, 1958.

Sándor Pál munkája, melynek alapvető célkitűzése Aristotelés logikájának, mint a logika első klasszikus megfogalmazásának a történelmi materializmus szemléletével és módszerével való feldolgozása, jelentékeny és figyelemre méltó teljesítmény a szakirodalomban. E könyv, mely — a bevezetésben olvasható önvallomás szerint — a szerző gyermekkorra visszanyúló életprogramjának „egyik lassan érő fejezetét kívánja nyújtani”, egészében véve első kísérlet e téma rendszeres marxista taglalására, és problematikájának fontossága és bősége folytán egyaránt joggal tarthat igényt a beható és részletes megvitatásra. Bár a kíváncsú mértékű megvitatás márcsak terjedelembeli okoknál fogva sem lehet jelen recenzió feladata, a következőkben a könyv rövid ismertetése és méltatása folyamán a lehetőséghez képest szeretnénk sort keríteni néhány elemzés kritikai vizsgálatára is, különösen abból a szempontból, hogy — a szerző saját szavaival élve — „mennyire sikerült e keretek között mindenkor a logikum specifikumát megragadni, vagy legalábbis e specifikumhoz a közvetlen vagy közvetett determinánsokat megtalálni és kidolgozni” (28. l.).

A „Bevezetés”-ben a szerző, — konkretizálva kitűzött feladatát: a társadalmi valóság visszatükrözésének a logikában, mint a valóságtól legtávolabb eső visszatükrözési formában való kimutatását, — kifejti a tárgy